

Intre condamnare și cercetare, sau De ce trebuie studiat comunismul

Raluca Ursachi

Studiul comunismului constituie de mult o disciplină de sine stătătoare în universitățile și centrele de cercetare din străinătate (și nu numai în Occident), unde s-a depășit faza cercetării istorice primare și s-a trecut la confruntarea rodnică de abordări conceptuale ale fenomenului comunist. Cu alte cuvinte, o disciplină matură. În România, disciplina pare să rămână într-o fază de veșnică tinerețe ; nevoiți să se lupte sistematic pentru accesul la arhive, cercetătorii joacă adesea rolul de militanți, de actori în spațiul public pe care îl analizează, sau rămân prizonieri ai surselor fragmentare pe care nu le pot integra unei imagini coerente de ansamblu. Aceasta este starea disciplinei în România : nu mai e nevoie să amintim cum se face că la 17 ani de la căderea regimului, cercetătorii încă nu pot avea acces la arhivele acestuia. Astfel, tânărul colectiv al IICCR se bazează în studiile sale pe surse arhivistice parțiale, incomplet accesibile, sau pe surse secundare, studii făcute de alți cercetători care au avut acces, prin mijloace neinstituționale, la fonduri documentare. În aceste condiții, toți cercetătorii analizați mai jos sunt demni de admirație. Majoritatea covârșitoare a studiilor se referă la perioada de dinainte de 1965, crimele staliniste și perioada Dej, un singur studiu făcând referire la perioada Ceaușescu.

Primul anuar al IICCR, intitulat « De ce trebuie condamnat comunismul » conține nu numai studii științifice, ci și pagini « *in memoriam* » sau fragmente din scrisorile primite la Institut din partea diverselor categorii de victime ale regimului cărora nu li s-a făcut în nici un fel dreptate. Anuarul se adresează așadar nu numai comunității științifice, ci și publicului larg, de unde un anume ton de popularizare, încă necesar în România. Fără îndoială, volumul poate avea un important rol educativ, fără a lua în calcul valoarea sa de argument în dezbateră politică actuală. Analiza de față se preocupă doar de modul în care acuratețea cercetării științifice și canoanele disciplinei sunt respectate de autorii publicați în anuar.

Studiile sunt heteroclite, folosesc surse diverse și oferă viziuni contrastante asupra aceluiași fenomen, ceea ce este rodnic pentru avansarea cercetării, dar în majoritatea cazurilor, cititorului nu i se oferă nici o îndrumare metodologică și conceptuală. De exemplu, în studiul său, Larisa Mușat consideră conceptul de « terorism de stat », inventat pentru America de Sud, ca perfect pertinent (« până la confundare ») pentru situația României deșiste. Demersul pare un

exercițiu conceptual, mai degrabă decât o analiză nuanțată a naturii dictaturilor respective. Trăsătura esențială a terorismului de stat sud-american, după cum subliniază autoarea, este ilegalitatea evidentă a măsurilor sale represive. Dictaturile generalilor reprimau în secret, încălcând legile; a fost acesta cazul și în România stalinistă, sau, de altfel, în toată Europa comunistă ? Este foarte discutabil. Caracteristica aparte a regimurilor comuniste a fost, credem noi, tocmai ridicarea metodelor criminale la rang de politică de stat, represiune fățișă, justificată ideologic și de cele mai multe ori perfect legală. Autoarea însăși prezintă de altfel legi care au stat la baza măsurilor represive. Studiul următor, al Cristinei Roman, vine ca o dezmințire promptă a acestei teze. Intitulat “Bazele legislative ale represiunii comuniste în România”, studiul demonstrează existența unui cadru legal foarte bine pus la punct, care justifică sistematic măsurile represive (studiul în sine nu este însă suficient de sistematic, prezentându-se mai degrabă ca o colecție de informații fără un efort de conceptualizare). O cale interesantă de înțelegere a fenomenului comunist, în perspectiva comparativă propusă de autoare, ar fi explorarea pe cazul românesc a ipotezei des citate a Tinei Rosenberg¹ (din păcate încă netradusă în românește) : « Dictaturile din estul Europei erau regimuri criminale, pe când cele latino-americeane erau regimuri de criminali ». Cele două studii fac însă utile sinteze ale metodelor de represiune, mai ales din perioada Dej, iar Roman amintește și câteva din teroarele erei ceaușiste (spitalele psihiatrice folosite ca pușcării politice, legea anti-avort, interzicerea mașinilor de scris, criza alimentară). Și Marius Oprea, într-un studiu foarte asemănător « Banalității răului »², se oprește asupra metodelor de teroare folosite de Securitate, căreia îi subliniază din nou rolul nefast încă de la înființare; este arătată componența covârșitor românească a acestei instituții, ceea ce repune în discuție teza des invocată a responsabilității exclusiv sovietice.

Următoarele două studii prezintă viziuni diferite, și prin asta deosebit de interesante, asupra imaginii clasice de teroare generalizată a populației și privilegiu imuabile ale clasei conducătoare. Raluca Grosescu re-centrează discuția asupra principalului responsabil: Partidul! Într-un studiu analitic foarte dens, autoarea arată un fapt cunoscut, dar neintegrat în imaginea vehiculată a comunismului de tip sovietic: Partidul s-a impus și a durat nu numai prin teroare, ci și prin cooptare, acordare de privilegii și fidelizare. Autoarea oferă o definiție a nomenclaturii, foarte utilă în condițiile confuziei generale din dezbaterile publice de la noi, și arată că, în funcție

¹ Tina Rosenberg : « The Haunted Land », Random House, 1995, p. 399.

² Marius Oprea : « Banalitatea răului. O istorie a Securității în documente », Polirom 2002.

de epocă, România a fost condusă de un grup de 5-20 mii de persoane. Ei constituiau aparatul executiv al politicii de partid (care era decisă secret și informal de un grup care nici nu figura pe listele de nomenclatură), erau o birocrație cu o puternică coeziune de clasă. Ceea ce făcea însă forța uniunii lor nu erau privilegiile materiale, așa cum se crede uneori, ci privilegiile date de apartenența la grupul conducător. Aceste privilegii nu erau însă imuabile, ele puteau lua sfârșit oricând, după cum arată și studiul lui Andrei Muraru despre secția de cadre, această puțin cunoscută «Securitate a Partidului» care instaurase o teroare difuză, dar omniprezentă, printre membrii de partid. Autorul demonstrează că acest organism, prin scopurile și metodele sale, a constituit o poliție politică ce a încălcat grav drepturile omului, și că primii-secretari de Partid erau direct responsabili de aceasta (folosirea arhivei de Partid Iași ne indică și mai limpede care anume prim-secretar este vizat). Valoarea științifică a acestui foarte bun studiu ar fi fost mai mare dacă ar fi fost însoțit de o raportare critică la surse și de precizări metodologice, mai ales referitoare la sursele arhivistice noi față de cele utilizate în singurul studiu românesc despre secția de cadre, «Securiștii Partidului»³.

Secțiunea următoare («Dimensiuni ale infernului totalitar») conține studii asupra unor aspecte particulare ale terorii: cercetări originale ale IICCR în arhiva Jilava (Dumitru Lăcătușu face portretul unui tortionar, marginalizat de comuniști, dar avansat în grad în timpul lui Iliescu) sau excelente exploatări ale arhivei CNSAS (un remarcabil studiu asupra urmării și represiunii scriitorilor în anii 80, realizat de către Clara Mareș). Foarte instructive sunt și studiile Luciei Hossu-Longin, asupra raptului Bisericii Greco-Catolice de către autoritățile comuniste și Biserica Ortodoxă Română, nedreptate ce continuă și azi nepedepsită și nereparată, precum și prezentarea clară și documentată a fenomenului Pitești de către Marius Stan. Studiile conțin descrieri tulburătoare ale chinurilor la care au fost supuși deținuții, mai ales în cadrul formării «omului nou» în infernul de la Pitești. Studiul lui Marius Stan are avantajul de a îmbina cercetarea arhivistică, stilul clar și tentativa de analiză conceptuală a fenomenului. Având în vedere că sursele arhivistice despre Pitești provin din procesul intentat tardiv de comuniști pentru abuzurile săvârșite (surse nefiabile, întocmite chiar cu intenția declarată de a falsifica istoria), Marius Stan subliniază importanța științifică și umană a literaturii memorialistice și a mărturiilor (câteva, tulburătoare, culese chiar de autor). Empatia cu suferința îl duce însă până la a afirma că acest tip de sursă este singurul legitim și a considera alte definiții ale torturii decât mărturia drept

³ Marius Oprea et. al. « Securiștii Partidului. Serviciul de cadre al PCR ca poliție politică », Polirom 2002.

insuficiente și superficiale (respectiv definiția din Declarația ONU de apărare împotriva torturii). A încerca înțelegerea ororii de neînțeles, clasificarea sa în categorii sau definiții ar însemna, se sugerează, aproape o trădare față de memoria celor căzuți. Stilul patetic și eseistic al multor studii din această secțiune riscă să mistifice fenomenul comunist în general și să îl facă tot atât de inaccesibil analizei pe cât a devenit fenomenul Holocaustului, despre care nu se poate vorbi decât în anumiți termeni și cu un anumit tip de atitudine. O astfel de abordare a comunismului ar fi însă contrară intereselor fundamentale și libertății de reflecție a cercetătorului, ea fiind deja mult prea prezentă și dăunătoare în presa sau discursurile politice românești. Asumarea discursului moral, deși extrem de necesară în context post-dictatorial, trebuie integrată unei neutralități a cercetării indispensabile demersului științific (trebuie spus că această construcție a obiectului moral este o piatră de încercare pentru științele politice în general, de unde și interesul deosebit pe care îl poate avea un astfel de demers). În ceea ce privește Declarația ONU, semnată de România în 1975 - departe de a fi irelevantă, este tocmai elementul esențial de răspuns la întrebarea «De ce trebuie condamnat comunismul ? »; tocmai acceptarea unui astfel de standard de către regimurile comuniste a făcut ca represiunea să fie ținută mai din scurt în ultimele decenii, și a dat o voce legitimă victimelor care până atunci nu aveau nici una. Teorii demne de respect susțin chiar că la Helsinki s-a pus baza legală a răsturnării comunismului european. Nu indignarea în fața abuzurilor - ci demonstrația obiectivă a crimei sistemice, a ilegalității legii comuniste, face ca acest regim să fie cu adevărat condamnat.

Din păcate însă, comunismul nu poate fi încă studiat în România ca orice alt obiect științific; în condițiile în care arhivele continuă să fie ținute cu încăpățănare închise, în care securității și nomenclaturii sunt printre noi, rezultatele unui studiu în alte părți banal, riscă să provoace scandal. Secțiunea «Comuniști în postcomunism» conține două studii care au acest potențial. Raluca Grosescu examinează idei preconcepționate (și evocate nu numai în România) precum că la noi, toți foștii nomenclaturiști s-au reconvertit în poziții de putere. În urma unui studiu amănunțit, autoarea dezmente atât această ipoteză, cât și pe cea contrară, aceea că într-o țară care a cunoscut o Revoluție violentă, tot fostul aparat ar fi fost măturat. În primii ani ai tranziției, în ciuda opiniei generale, numai o parte restrânsă a fostei nomenclaturi și-a conservat poziții politice, dar funcțiile ocupate erau cu adevărat în miezul dur al puterii, acolo unde se inițiau reformele și transformarea României. Nomenclatura deci, a inițiat tranziția în România, cel puțin până la stagiul în opoziție a partidului lui Iliescu (din 1996-2000), la reluarea puterii

procentele de nomenclaturiști PCR fiind mult mai mici. Câți însă dintre cei ce ne conduc au fost cadre ale Securității sau informatori? Acest răspuns încă nu se poate da. Ca și în cazul studiului Clarei Mareș și al celorlalte, cititorul rămâne foarte frustrat în fața zidului de netrecut ce protejează arhivele Securității și ale PCR: studii valoroase rămân incomplete, ipoteze foarte îndrăznețe nu pot fi verificate decât parțial, și până la urmă nu putem afla frânturi de adevăr decât prin încrucișarea laborioasă a surselor, aflând ce scrie într-un document prin citirea altor documente, precum fratele Guglielmo în «Numele Trandafirului».

Studiul lui Mihai Burcea și Mihail Bumbăș, într-o perspectivă imediat pragmatică, arată însă ce se poate face chiar azi cu puținele surse existente. Ei arată genealogia legii lustrației începând cu punctul 8 al Timișoarei, până la ciuntirea proiectului de lege aflat azi în parlament (care scoate categorii întregi de nomenclaturiști de sub incidența lustrației). Cu toate reticențele oamenilor politici români de a-și dezvălui trecutul politic comunist, cei doi de la Miliția Spirituală identifică (printr-o muncă de furnică în arhiva presei locale din ultimii 30 de ani) 115 demnitari actuali care ar trebui lustrați - publicându-le numele, fotografia și un scurt CV politic.

Suferind și el de «bolile copilăriei» cu care se confruntă în general istoriografia românească despre comunism, Anuarul IICCR constituie însă o colecție interesantă, dovedind capacități remarcabile ale tinerei echipe de cercetători. Reticența pe care deținătorii de arhivă o au față de cercetarea istorică, precum și legislația restrictivă privind accesul la documentele din perioada comunistă fac rezultatul cu atât mai remarcabil. Chiar în această fază incipientă a cercetării, se deschid interesante piste de investigație și dezbateră, din care nu am subliniat decât câteva. Înființarea unui astfel de Institut, deși menirea sa este în principal de a informa publicul larg cu privire la crimele și abuzurile comise în comunism, ar trebui să vizeze inclusiv o ameliorare a modului în care istoria este scrisă astăzi în România. Introducerea unor rigori metodologice și chiar a unui curent de abordare a istoriei propriu acestui Institut, reprezintă mize la fel de importante.